

# İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid

*Feridun M. Emecen\**

*A prisoner of his ambitions: Bayezid “the Thunderbolt”*

Abstract ■ The Ottoman defeat at the Battle of Ankara (1402) constitutes one of the breaking points in Ottoman history. This defeat stopped the Ottoman expansion in Anatolia and the Balkans and drove the empire into chaos in such a way that it would take half a century for the empire to recover. This situation that put the state on the verge of collapse traumatized early Ottoman histories and the vanquished of the battle, Bayezid I, the “Thunderbolt,” became the first Sultan to have been criticized on account of his wrong strategy. The Sultan’s swift implementation of reforms created a large number of discontented people and the negative light in which he was depicted by contemporary historians seems to have been affected by the post-1402 trauma. It was not only the Ottoman historians, but also their non-Ottoman colleagues that depicted a different Bayezid I. It appears that his actions that provoked resentment were not driven by personal ambition; but rather he followed an imperial strategy that would later be implemented by his successor, Mehmed II.

Keywords: Bayezid, “the Thunderbolt,” Battle of Ankara, Tamerlane, Ottoman chronicles, the image of Bayezid I

## Giriş

Küçük bir beylik iken kısa sürede bulunduğu mevkiin kazandığı stratejik avantajları çok iyi kullanarak bir “devlet” şeklinde teşkilatlanan Osmanlıların tarihî gelişim çizgisi içinde Yıldırım Bayezid döneminin ayrı bir yeri olduğu âşikârdır. Onun 1389’da biraz sancılı da olsa Osmanlı tahtına çıkışına kadar geçen süre zarfında Osmanlı beyliği Avrupa yakasına geçmiş olmanın getirdiği fırsatlardan istifade ederek bir ayağı Batı Anadolu’da diğeri Trakya ve Balkanlar’da olmak üzere bulunduğu bölgenin önemli bir siyasi gücü haline gelmiş bulunuyordu. Bilhassa I.

\* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.

Murad'ın Anadolu beyleri üzerinde takip ettiği vasallık siyaseti,<sup>1</sup> Orta Anadolu'ya kadar uzanacak olan konfedere bir Türkmen dünyasının teşekkülünü sağladığı gibi, Balkanlar'daki "gaza" faaliyeti İslâmî vurgularla, İran'a ve Mısır'a kadar uzanan coğrafyada Osmanlılara gıpta ile bakılan ayrı bir şöhet daha kazandırmıştı. Kısaca Yıldırım Bayezid Kosova savaşında hayatını kaybeden babası I. Murad'ın yerini aldığı bir "gazi / uç devletin" liderliğini üstlendiğinin farkındaydı. Nitekim bundan sonraki hayli mütecasir ve dönemin kaynaklarında "pervasız" olarak nitelendirilen faaliyetlerini, devraldığı bu "Osman ilini ve Ucâtı"<sup>2</sup> müesseseleriyle teşekkül etmiş, büyük idealler peşinde koşan bir İslâm imparatorluğuna dönüştürme çabası belirleyecekti.

İşte tam da bu noktada, onun 1402'de bütünüyle çöken bu siyasetini gerçekleştirme düşüncesinin hangi araçlardan beslendiği, şahsiyetinden kaynaklanan "dizginlenemez ihtirasının" mı yoksa hâkim olan devlet geleneğinin mi bunda etkili olduğu sorusu özel bir önem kazanmaktadır. Burada doğrudan dönemin kaynaklarını bu gözle yeniden değerlendirerek "ihtirasının esiri olmuş bir Yıldırım Bayezid" portresinin nasıl ve hangi saiklerle oluştuğunu belirlemeye çalışacağım. Bunu yaparken öncelikle iki noktada konuyu ele almak niyetindeyim. Bunlardan ilkini, doğrudan siyasi faaliyetlerinin stratejik ve belirli bir ana yönelime sahip olup olmadığı, yani dönemin şartlarını göz önüne alan akılcı bir çerçeve çizip çizmediği, bu yolda hangi meşruiyet vasıtalarına başvurulduğu konusu oluşturacaktır. Bunu yaparken araştırmalardan çıkan genel sonuçlara dayalı olarak dönemin bugünden yapılan tarihî tasvirinden yola çıkmak istemekteyim. İkincisini ise doğrudan kendi döneminde yaşamış tarihçilerin çizdiği Yıldırım imajı teşkil edecektir. Burada da döneminde yaşamış, onu görmüş veya ona yakın zamanda eserini kaleme almış tarihçilerin görüşlerini değerlendirmeye çalışacağım.

1 Bu makalenin ilk bölümü, "1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi"ne (9-12 Ekim 2012) tebliğ olarak sunulmuş, basılmak üzere de aynı başlık altında Kongre bildiri kitabı için özet halinde teslim edilmiştir. Daha sonra hem bu ilk kısım gözden geçirilerek ve yeniden ele alınarak revize edilmiş, ardından da ikinci kısım eklenerek müstakil bir makale halinde genişletilip yeni baştan hazırlanmıştır. Bunun için bk. F. M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2012 (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş yeni baskı), s. 73-114.

2 Bu tabir eserini 1414'te kaleme almış ve Çelebi Mehmed'e sunmuş olan Kadioğlu Abdülvası'nın *Halilnâme*'sinde açık şekilde zikredilir. Bu durum Osman ili kavramının o dönemde bile yaygın olarak Osmanlı Devleti'nin ana toprakları olan Anadolu kısmı için kullanıldığının delilidir (nşr. A. Gültaş, Ankara 1996, s. 254). Çelebi Mehmed'i "Rum ikliminin sultanı" diye de tanıtan yazar onun kardeşi Musa ile mücadelesini anlatırken Osmanlı Devleti'nin Rumeli kısmı için "Ucât" yani uçlar tabirini tercih eder (s. 257). Bu ayrımı belki Fetret devrinin tarihi şartları altında okumak daha doğrudur.

## I.

**Yıldırım Bayezid: Yeni Bir Devlet ve Siyaset Fikrinin Öncüsü**

1389-1402 yılları arasında hüküm süren Yıldırım Bayezid'in dönemi hem siyasi faaliyetler, hem de içeride devleti dönüştürecek bürokratik, mali ve askeri hamleler ile Osmanlı Devleti'nin ilk imparatorluk denemesi olarak kabul edilir. Hattizatında Yıldırım Bayezid saltanat makamına geçişinden itibaren dağılma temayülü gösteren siyasi yapıyı yeniden sağlamaya yönelik tedbirler alarak çok kısa sürede devleti kendi eksenine etrafında toplamayı başarmıştır. Fakat öyle anlaşılıyor ki başlangıçta bunu hemen sağlayamamış, hayli sancılı bir süreçten sonra duruma hâkim olabilmiştir. Osmanlı kaynaklarında tahta çıkışı herkesin ittifak ettiği bir olay imiş gibi nakledilirse de, aslında onun bir hükümdar olarak kendi tebaası ve beyleri nezdinde tanınması bu kadar kolay olmamış gözükmektedir. Kardeşi Yakub'ı katlettiğiyseyle ortaya çıkan bunalımın aşılmasının biraz zaman aldığı kaynakların tahlilinden anlaşılmaktadır.<sup>3</sup> Bu bakımdan önce Rumeli kesimindeki uç beyleri ve vasallarına kendi otoritesini kabul ettirmesi, daha sonra çok büyük önem verdiği Batı Anadolu kesimindeki beylikler üzerine yönelmesi bu noktada hayli anlamlıdır. Saltanatının daha başlangıcında karşı karşıya kaldığı meseleler, muhtemelen onun sonraki siyasi ve askeri faaliyetlerinin yönünü belirlemede müessir olmuştur.

Dönemin kaynaklarından Kadı Burhaneddin adına yazılan *Bezm ü Rezm* adlı eserde, I. Murad'ın Kosova'da içinde tahta geçmek için yanıp tutuşan Yıldırım Bayezid'in de bulunduğu bir tertip sonucu şehit edildiği yolundaki açık ifadeler, Osmanlı karşıtı bir propoganda amacı taşıya ve büyük ihtimalle doğru olmasa da, o dönemde bu yönde bir şayianın ortaya çıktığına delalet eder.<sup>4</sup> Bütün bu gibi ha-

3 Kosova savaşı sonunda I. Murad'ın şehadeti ardından hiçbir şeyden haberi olmayan Yakub'un çağırılıp katledilmesi meselesi hem o gün hem de takip eden zamanda Yıldırım Bayezid'i müşkil duruma düşürmüş olmalıdır. Bu hususta Arap vekayinameleri de geniş bilgi verir: Bazı örnekler için bk. Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, 1344-1398*, Ankara 1970, s. 104-105; keza Bizans tarafına yansıyan bilgiler için bk. S. Reinert, "A Byzantine Source on the Battles of Bileca (?) and Kosovo Polje: Kydones' Letters 396 and 398 Reconsidered", *Studies in Honour of V. Menage*, (eds. C. Heywood and C. Imber), İstanbul 1994, s. 249-272. Kosova savaşının tarihi 28 Haziran 1389 olarak tesbit edilmiştir. Osmanlı tarihçilerinden Neşri savaşın tam gün ve ayını vermemekle birlikte Yıldırım Bayezid'in tahta çıkış tarihini 4 Ramazan 791/ 27 Ağustos 1389 şeklinde kaydeder (*Kitab-ı Cihannüma*, nşr. N. Öztürk, İstanbul 2008, s. 141). Eğer bu tarih doğruysa o vakit Kosova savaşıyla Yıldırım Bayezid'in tahta çıkışı arasında iki aylık bir süre olduğu dikkati çeker. Bu boşluğun taht mücadelesiyle ilgisi ise tahkike muhtaçtır.

4 "O günlerde Murad Bey kâfirlerle savaşa gitti ve orada şehit oldu. Bazıları oğlunun savaş sırasında nökerlerinden bir kısmına emir vererek onu katlettirdiğini ileri sürerler. Fakat doğruruyu ancak Allah bilir" (Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, nşr. M. Öztürk, Ankara 1990, s. 354).

berlerin -Yıldırım Bayezid'in tahta çıkışı sırasındaki olaylardan hareketle- söylenti halinde kadim düşmanı olarak sivrilecek olan Kadı Burhaneddin'in bulunduğu coğrafyaya kadar yayıldığı düşünülürse, bizzat Yıldırım Bayezid'in bu isnattan haberdar olduğu açık şekilde anlaşılır. Muhtemelen yukarıda belirtildiği gibi ilk faaliyetlerinin bu isnatları bertaraf etme amaçlı olduğu, ancak bunun devlete yeni bir şekil verme, büyük bir dünya fâtihi olma ihtirasının psikolojik alt yapısını da bu çerçevede belirlemiş bulunduğu ileri sürülebilir.

Tahta geçişinden hemen sonraki ilk siyasi faaliyetlerine kısaca göz atıldığında, Yıldırım Bayezid'in Anadolu ve Rumeli'de nasıl bir yol izleme düşüncesinde olduğunun ilk emareleri ortaya çıkar. Kısa sürede belki alternatifsiz kalmasının da rolüyle, içeride otoritesini kabul ettirdikten sonra babasının vasallarını bu defa doğrudan tâbi hale getirme amacının peşine düşmüş olması son derece manidardır. Kaynaklarda vasal beylerin Karamanlıların liderliğinde Osmanlılardan kopma noktasına geldiği, Yıldırım Bayezid'in de bu sebeple onların üzerine yürüdüğü hususundaki meşruiyet arayışlarını bir tarafa bırakırsak, onun daha başından itibaren Anadolu'daki bütünlüğü kendi hâkimiyeti altında sağlama ve vasallık bağıni ortadan kaldırıp tâbilik siyasetini devreye sokma amacıyla hareket ettiği söylenebilir. Fakat bunu yaparken muhalefet etmeyen Anadolu Türkmen bey ailelerini tamamıyla ortadan kaldırmak yerine, onlara kendi topraklarında bir kısım yerleri mülk veya timar olarak bırakmayı tercih etmesi, bir ölçüde "istimalet" anlayışının bir yansıması şeklinde de mütalaa edilebilir.<sup>5</sup> Burada Yıldırım Bayezid'in hangi meşruiyet araçlarını devreye soktuğu konusu, onun takip etmekte olduğu siyasi düşüncenin kaynaklarını tavsiz bakımından önemlidir. Başlangıçta Selçuklu varisi sıfatıyla hareket eden Karamanoğulları'na karşı, mesela Âşıkpaşazâde'nin Osman Bey'e söylediği Anadolu'nun ilk fâtihi Süleyman Şah'ı ata olarak ortaya atan tez hayli dikkat çekicidir.<sup>6</sup> Zımnen Selçukluların asıl varislerinin Osmanoğulları olduğu tezi, Yıldırım Bayezid'in Anadolu beylikleri üzerinde hakimiyet tesis etme fikrinin meşru iddiası olarak belirmiş; Karamanoğulları üzerine yapılan seferlerle onların siyasi etkileri tamamen kırılınca, söz konusu iddialar daha da öne çıkarılmış olmalıdır. Kanaatime göre İlhanlıların varisi olma propagandasını esaslı şekilde ortaya koyarak Anadolu

5 Anadolu beyliklerine karşı Osmanlı siyaseti için bk. Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 80-84.

6 Karacahisar'ın fethinden sonra Selçuklu sultanından izin alınması gerektiğini ifade eden Dursun Fakih'e Osman Bey'in verdiği cevap bu anlamda ilginçtir: "*ve ger ol ben âl-i Selçukvan der ise ben hod Gök Alp oğlıyın derin. Ve ger bu vilâyete ben anlardan öndin geldüm der ise Süleymanşah dedem hod andan evvel geldi*" (Âşıkpaşazâde, *Tarih*, nşr. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1949, s. 103).

üzerinde vesayet siyaseti takip eden Timur'a karşı,<sup>7</sup> Anadolu'nun ilk sahipleri olarak Selçukluların mirasını üstlenilmesi, Yıldırım Bayezid için Anadolu hakimiyeti mücadelesinde siyasi taraftar toplama bakımından başvurulmuş en mühim meşruiyet aracı olarak öne çıkmıştır. Nitekim Timur bile Osmanlıları, Selçukluların "kölesi" olarak tanımlamıştı.<sup>8</sup> Bu noktada Yıldırım Bayezid'in Selçuklu soyundan gelen ve İstanbul'a sığınmış uzun süre Karaferye'de yaşayan Sultan Mesud'un kardeşinin çocuklarına Hıristiyanlığı kabul etmiş olmalarına rağmen ilgi gösterdiği, ordusunda istihdam ettiği, hatta onlara vergi muafiyeti sağladığı hemen hatırlanabilir.<sup>9</sup>

Öte yandan Yıldırım Bayezid'in Timur ile olan rekabeti sırasında bilhassa Memlûklerle olan siyasi temasları, üstünlük iddialarında bir başka unvanı daha elde etmeye özel bir önem verdiğini gösterir. Bayezid'in Kahire'deki halifeden Rum ülkesinin "sultanı" unvanını alması, ileride bu rekabette öne çıkarılmış olmalıdır.<sup>10</sup> Nitekim İbn Hacer, dünyanın en seçkin hükümdarlarından olan Yıldırım Bayezid'in atalarından ve soyundan hiç kimsenin almadığı sultan unvanıyla anıldığına işaret eder.<sup>11</sup> Yıldırım Bayezid şimdi Selçuklu varisi iddialarını İslâmî sultanlık kavramıyla daha da perçinlemiş oluyordu. Üstelik 1396'da Niğbolu'da Haçlılara karşı kazandığı zafer, İslâm dünyasında şöhretini esaslı şekilde takviye etmişti. Kısaca Timur ile Anadolu'nun hakimiyeti konusundaki hesaplaşmalarında bu iki unsur yani "Selçuklu varisliği ve Rum sultanlığı", onun meşru bir hükümdar olarak davasını haklı kılacak bir önem taşıyordu. Yıldırım Bayezid'in bu düşünceleri, onun pervasızca dünyaya hâkim olmak isteyen bir cihangir olma ihtirasıyla yanıp tutuştuğu anlamına gelmemelidir. İslâm dünyasında halifenin otoritesini tanıyarak kendisine meşru bir yer bulma anlayışını doğru okumak gereklidir.

7 Esterâbâdî, tarafından nakledilen Timur'un mektubunda ve buna verilen cevapta bu iddialara yer verildiği açık şekilde dikkati çeker: *Bezm ü Rezm*, s. 422-423.

8 Timur'un "Osmanoğlu âl-i Selçuk tarafından azad edilen köledir" diyerek onların kendilerine tabi kıldıkları Anadolu beylerinden daha alt seviyede olduğunu belirtmesi hayli manidardır (İbn Arabşah, *Acâibü'l-makdûr*, trc. A. Batur, İstanbul 2012, s. 303). Selçuklu mirası bakımından bu sözün tarihi bir temeli olsa gerektir.

9 Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. A. Bakır, İstanbul 2009, s. 855-856.

10 M. H. Yınanç, "Bayezid I", *İA*, II, 375'de İbn Şihna'nın *Ravzatü'l-Menâzir*'inden naklen 1395'te Yıldırım'ın halifeden Rum ülkesine "sultan" olmak için "teşrif" istediği belirtilir. Ş. Tekindağ bu tarihi 1392'ye çeker: *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 101-103.

11 Zikreden C. Kanat, "Memlûk Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/1 (2006), s. 127.

Buna ek olarak Yıldırım Bayezid'in, Bizans'a ve Balkanlar'daki devletlere karşı babasının takip ettiği siyasetten ayrılarak, Osmanlı Devleti'nin ileride İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in izlediği cihan hakimiyeti fikri çerçevesinde, "Roma topraklarını kılıç gücüyle elde etmiş bir varis" olma politikasının temellerini atmış olduğu yolundaki söylemi destekleyecek verilere de sahibiz. Yıldırım Bayezid önceleri Bizans imparatorunu vasali konumuna getirmiş, hatta sonra imparator olacak II. Manuel'i de yanında bu seferlere götürmüştü. II. Manuel bu sırada kaleme aldığı mektuplarında Yıldırım Bayezid hakkında kendileri için hayli tehlikeli biri olduğu konusunda ilk intibaları ihsas ettirir.<sup>12</sup> Yıldırım Bayezid muhtemelen saltanatının ve teşkil etmeyi düşündüğü yeni devletin ana istinatgâhını, İstanbul'un fethine bağlamıştı. Bu siyaset ileride Fatih Sultan Mehmed için de aynı şekilde tecelli edecekti. Yıldırım'ın İstanbul kuşatmasına şahit olan adı meçhul Bizanslı bir yazar, onun şehri almakla yetinmeyip içindekileri de dinlerinden döndürmeyi; Ayasofya'yı camiye çevirerek de bu işi kolaylaştırmayı düşündüğünü görüştüğü elçilere açık şekilde beyan ettiğini belirtmektedir.<sup>13</sup> Benzeri şekilde Selanik başpiskoposu Symeon, onun Hıristiyanlığa karşı savaştığını, şehri almak için büyük bir ihtirasla hareket ettiğini bildirmektedir.<sup>14</sup> Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u alıp burayı merkez yaparak aynı zamanda Doğu Roma varisi sıfatıyla da o zamana kadar hiç düşünülmemeyen yeni bir siyaseti devreye sokmayı hedeflediğine şüphe yoktur. Bu niyetinin bir başka önemli göstergesi Bizans dahil bütün Rumeli yakasındaki vasallerini davet ettiği Serez toplantısıdır. Bu toplantıda Bayezid vasallerini birbirinin haberi olmaksızın çağırmış, çağrılanlar 1393-1394 kışında Serez'de karşı karşıya gelince hayli şaşırılmış ve hatta padişahın kendilerini katlettireceği endişesine bile kapılmışlardı. Fakat onun niyeti otoritesini vasallerine göstermek ve üzerlerinde derin bir psikolojik etki yapmaktı. Bu toplantıya gelen ve endişe içinde akibetini bekleyen II. Manuel'in daha sonra kaleme aldığı bir mektup, bu güç gösterisinin vasalleri üstünde nasıl bir korkuya yol açtığını açık şekilde gösterir.<sup>15</sup> Böylece bu

12 8 Haziran 1391'de Anadolu seferine katılan Manuel, Ocak 1392 başlarına kadar Yıldırım Bayezid'in yanında kalmıştı. Bu sırada Anadolu'dan muhataplarına sekiz mektup yazmıştı: Bu mektupların ve diğerlerinin çevirisi için bk. L. Kayapınar, *II. Manuel Palaeologos'un Mektuplarının Tarihi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi (1389-1402)*, Ankara Üniversitesi, basılmamış Yüksek lisans tezi, Ankara 1993.

13 F. K. Mollaoğlu, "Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı", *OTAM*, XXIV (2008), s. 139-140.

14 M. Daş, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/2 (2005), s. 50.

15 D. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları, 1261-1453*, trc. B. Umar, İstanbul 1999, s. 322-323. II. Manuel karşı karşıya kaldığı bu tehlikeli durumu anlatırken Yıldırım Bayezid'i zorba ve ne yapacağı belli olmayan biri şeklinde tasvir eder.

tarihten itibaren kanaatime göre basit şekillerde de olsa “imparatorluk” fikrinin ilk temelleri atılmış oluyordu. Bütün bu siyasi gelişmeler hesaba katıldığında, Yıldırım Bayezid’in kendi topraklarına giren Timur’a karşı dururken gururunun esiri olmuş bir hükümdar olarak tasviri, hiç şüphe yok ki doğru bir manzara sunmaz. Yıldırım Bayezid Timur ile rekabetinden hemen önce, Selçuklu varisi bir Rum sultanı olma yanında kadim Doğu Roma imparatorluğunu şimdilik metbuiyet şartlarıyla kendisine bağlamış bir hükümdar sıfatlarını takınmış bulunuyordu.

Netice itibarıyla bütün bu ilk bölümden anlaşılacak olan husus, Yıldırım Bayezid’in atalarından devraldığı mirası daha da geliştirip ona yeni unsurlar katan, merkezi bir devlet anlayışını kurmaya çalışan, bu yolda yeni idari ve askeri müesseseler oluşturup bunlar yoluyla içeride merkez dışı kuvvetler üzerinde denetimi sıkılaştıran farklı bir yönelimi kazandırma hedefiyle hareket ettiği fikrini<sup>16</sup> destekleyecek karinelere kuvvetle vurgu yapılabildiğidir. Onun hakkında menfi fikirler serdeden bazı ilk Osmanlı kroniklerindeki eleştirilerin tersinden okunması, oluşan tepkiler çerçevesinde yukarıda zikredilen kanaati destekleyecek daha zengin detaylar sunar. Özellikle Çandarlı Halil ve Ali Paşa, Karaman’dan geldiği ifade edilen Türk Rüstem’e yönelik ağır tenkitler, bir nevi reform sancıları olarak tarih boyunca çok iyi bilinen alışıldık tepkiler şeklinde değerlendirilmelidir.

## II.

### Yeni Bir İmajı Tepkiler: İlk Osmanlı Kroniklerinde Yıldırım Bayezid

Bu noktada Yıldırım Bayezid hakkında onunla çağdaş tarihçilerin yazdıklarına geçebiliriz. Öncelikle ilk Osmanlı tarihlerinin Yıldırım Bayezid’in Ankara bozgunundan sonra kaleme alınmış olmalarının, onun şahsi portresinin tasvirini hayli problemli hale getirdiğini belirtmeliyim. Daha sonra bu dönemi değerlendiren

16 Yıldırım Bayezid’in yönetiminin atalarından farklı olduğu yolundaki bilgiler, ilk Osmanlı ve Bizans kroniklerinden anlaşılır. Osmanlı tarihçileri bunların yaklaşımını benimser bir anlatım sergilemişlerdir. Hayrullah Efendi, bu dönemde yapılan reformlara temas ederse de bunları genel bir ifade altında mütalaa eder (*Tarih*, İstanbul ts, V, 84-85). Zinkeisen de bu değişimin farkında gibi olmasına rağmen, benzeri bir bakış sergileyerek, yapılanları sefahat, ahlaki gelenekleri çiğnemek gibi ifadelerle kötüler: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, trc. N. Epçeli, ed. K. Beydilli, İstanbul 2011, I, 284-289. Osmanlı devleti için bunun yeni bir dönem olduğunu ilk fark edenlerden biri N. Jorga’dır: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, trc. N. Epçeli, ed. K. Beydilli, İstanbul 2005, I, 248. Bu tezi P. Wittek (Ankara Bozgunundan İstanbul’un Zaptına”, *Belleten*, VII/27 (1943), s. 557-589) ve H. İncalcık (H. İncalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2010, s. 116-117) daha da genişlettiler.



tarihçilerin çoğu da bu problemin farkında olarak hadiseleri ele almış gözükmektedir. Özellikle XVI. asrın sonlarında genel tarih yazan Osmanlı tarihçileri, bu ilk devir kroniklerindeki bilgilerden etkilenerek, onların tasvirini sürdürme eğiliminde olmuştur. Bunlardan en bariz örneklerden biri hiç şüphe yok ki Gelibolulu Mustafa Âlî'dir. Hoca Sadeddin Efendi'nin nispeten dengeli anlatımına rağmen Âlî, söz konusu Osmanlı kaynaklarından intikal eden bilgileri, kendisine has bir "İslâmî" bakış altında değerlendirmektedir.<sup>17</sup> Böylece onlardan müntakil bilgiler daha sonraki Osmanlı tarihlerini hatta bazı araştırma eserlerini de esareti altına almış gözükmektedir. Fakat unutulmaması gereken en önemli husus, Ankara Savaşı'nın<sup>18</sup> ortaya koyduğu karışık ortamın Osmanlı tarihçileri nezdinde derin bir travmaya yol açmış bulunmasıdır. Bu durum aslında komşu hükümdarlarca zaman zaman sonraki Osmanlı sultanlarına da hatırlatılmıştır. Mesela Akkoyunlular ve Trabzon Komnenosları üzerine giriştiği seferler sırasında Fatih Sultan Mehmed'e, atası Yıldırım Bayezid'in başına gelenlerin acı bir şekilde hatırlatılmış olduğunu biliyoruz.<sup>19</sup> Hatta Babürlü Cihanşah Sünnî âlemin temsilcisi sıfatıyla atası Timur'un Ankara Savaşı'nda kazandığı zaferi öne sürerek Osmanlılara karşı üstünlük iddiasında bulunmuştu.<sup>20</sup> İşte bütün bu durum, yani Ankara Savaşı'ndan sonra devletin korkunç bir kaos içine sürüklenmesi, ikiye ayrılmış olması, şehzadeler arasındaki çekişme ve savaş ortamı, Osmanlı entelektüellerinin zihninde son derece kalıcı bir yer edinmiştir. Bu bakımdan ilk dönem Osmanlı kaynakları ve onlardan intikal eden bilgileri hevesle kullanan sonraki tarihçilerin çizdikleri Yıldırım Bayezid portresinin olumlu bir şekil alması haliyle beklenemez.

Bu mülâhazalardan sonra müşahhas örnekler bakarsak, öncelikle Yıldırım Bayezid'i doğrudan gören veya onun döneminde yaşamış tarihçilerden başlamak uygun olacaktır. Bu çerçevede ilk olarak Ahmedî'yi ele almak gerekir. Ahmedî, manzum eserinde Yıldırım Bayezid kısmına giriş yaparken onu hayli övücü bir dille anar. Burada savaşçılığını değil adaletini, ilim ehline, âbid ve zâhidlere gösterdiği saygıyı öncelikle öne çıkartır. Özellikle yanına gelen âlimlerin servete ve büyük bir mazhariyete kavuştuklarını yazar. Onun idaresi altında halk refah içinde, bir-

17 Bununla ilgili yorumlar hakkında bk. F. M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 270-271. Ayrıca Âlî'den hareketle Fleischer'in yorumları için bk. *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, İstanbul 1996, s. 295-296.

18 Ankara Savaşı ve Timur ile Bayezid arasındaki münasebetler için bk. H. Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul 2012. Çalışmada Ankara Savaşının cereyan tarzı üzerinde "savaş tarihi" perspektifinde ayrıntı verilmemiştir.

19 L. Khalkokondylis, *Türklerin Genel Tarihi*, trc. T. Tunçdoğan- M. Daş, TTK basılmak üzere, Fatih kısmı.

20 F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 273.



birinden emin, işi ve gücüyle meşguldür. Kendisi de zühd ve takva sahibi inançlı bir kişidir, eğlenceye tenezzül etmez, şaraptan uzak durur, “çeng ü ney” dinlemez. Adaletinin en büyük göstergesi ise kadıları teftiş ettirmesi keyfiyetidir.<sup>21</sup> Ahmedî daha sonraki tarihçilere de akseden bu bilgilerin hemen ardından Sultan Berkuk’un vefat haberinin gelmesiyle bütün bu metnin kurgusunu tamamen değiştirir. Bu iki kısım arasındaki bağlantı mısraı şöyledir: “*Bunun üstüne çü birkaç rüzigâr/Gitti vü geldi leyl ü nehâr*”. Peşinden de Berkuk’un ölüm haberini alan Bayezid’i hayli farklı olarak tasvire başlar ve Mısır’ı fethi heveslendiğini, “Mısır benim oldu deyü söyledi”ğini, onun ölümünden ders çıkarmadığını, bunun kendi başına geleceğini de düşünmediğini ima eder: “*Dimedi ki ol öldü ben dahi ölürem/Öldüğünden sana gerekse haber/Konşular öldüğüne eyler nazar*”. Sonra fırsattır diye Malatya üzerine yürüdüğünü, kışın dinlenip Şam’a sefer yapmayı düşündüğünü belirterek, “*Bu kamu ettiğü anın tedbir idi/Bilemedi anı kim takdîr idi/Ademî tedbiri gelmez hiç işe/Orada kim Tanrı takdiri erişe*” diyerek bunun yanlış bir hareket olduğunu ifade eder. Ardından Timur olayına kısaca temas eder ve “*Ol fütûr içinde gitti şehriyâr*” deyip başka tafsilat vermez.<sup>22</sup>

Açık şekilde anlaşılıyor ki Ahmedî, Ankara Savaşı’nın peşinden Emir Süleyman’a intisab ettiğinde, Yıldırım Bayezid ile ilgili olarak yazdığı ilk kısımları nispeten ayıklayarak mağlubiyetin faturasını Yıldırım Bayezid’in fetihçi siyasetine çıkaran bir ifade tarzını tercih etmiştir. Buradaki ani değişim bazı araştırmacılara, Ahmedî’nin önce Yıldırım Bayezid adına eserini kaleme aldığı, fakat sonra onun feci akibetinin ardından Ankara Savaşı’ndan hızlıca çekilen şehzade Emir Süleyman’a intisab edince metnin gidişinde değişikliğe gittiği fikrini vermiştir.<sup>23</sup> Babasının durumun-

21 Ahmedî’nin metni Banarlı tarafından *Osmanlı Taribleri* içinde yayımlanmış (s.3-35); ayrıca *İskendernâme* metni de İ. Ünver tarafından faksimile olarak neşredilmiştir (Ankara 1983). Burada eserin K. Silay tarafından tesis edilen edisyonu kullanıldı: “Ahmedi’s History of the Ottoman Dynasty”, *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XVI (1992), s. 155.

22 “Ahmedi’s History.”, s. 156.

23 Ahmedî’nin eseri hakkındaki görüşler için bk. P. Fodor, “Ahmedi’s Dâsitân as a Sources of Early Ottoman History”, *Orientalia Hungaricae*, XXXVIII (1984), s. 41-54. Ahmedî’nin eseri üzerine tartışmalar için ayrıca bk. H. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti’nin Yapısı*, trc. K. Tanrıyar, İstanbul 2009, s. 18-34. D. Kastritsis, eserin Yıldırım Bayezid döneminde yazılmaya başlandığı fikrine karşı çıkarsa da (*Bayezid’in Oğulları*, trc. A. Ayda, İstanbul 2010, s. 49) aslında yukarıda temas ettiğimiz ani değişimi başka türlü izah etmek güçtür. Bu tip hamî değiştirildiğinde yazarlar çoğu defa metinleriyle pek fazla oynamaksızın birkaç ifade rötuşuyla yetinirler. Ahmedî’nin durumu döneminin şairlerince de eleştiri konusu oldu. Bk. Abdülvasi Çelebi, *Halilnâme*, s.74.

dan ders çıkarması için Emir Süleyman'a yönelik ifadeler gibi algılanabilecek bu değişimi, Bayezid'in Timur karşısındaki başarısızlığı ve esareti ile bağdaştırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira hemen ardından Ahmedî'nin Süleyman için 1) mülk almaya heves etmez; 2) onun katında mülk bir üvezin kanadı gibidir; 3) mülk isteseydi Şarkı ve Garbı alırdı; 4) kibirden nefsi berîdir; 5) "yavuz" ahlak-tan da arıdır, demekte olması hayli dikkat çekicidir. Bu tarz nitelemeleri Yıldırım Bayezid üzerinden yapmakta olduğunu düşünmemek için bir sebep yoktur. Zira bu vasıflar tersinden okunduğunda, cihangir olmak, fütuhatta bulunmak ve bu-nunla öğünmek gibi hasletlerin kötülendiği, bunlarla da aslında bizzatıhi Yıldırım Bayezid'in kastedildiği rahatça anlaşılır.

Öte yandan Çelebi Mehmed döneminde 1414'te telif edilen ve onun kardeşi Musa Çelebi ile mücadelesini de barındıran bir manzum eserde (mesnevi), Çelebi Mehmed için övücü ifadeler kullanılırken babası Yıldırım Bayezid'den hiç söz edilmemesi ilginçtir.<sup>24</sup> Benzeri bir durumu yine *Neşri Tarihi* içinde yer alan Çelebi Sultan Mehmed'in kardeşleriyle mücadele dönemini anlatan "Ahval-i Sultan Mehmed b. Bayezid Han" başlığıyla devam eden bahiste görmek mümkündür.<sup>25</sup> Bu durumun psikolojik sebepleri, Ankara Savaşı hadisesinin ortaya koyduğu karışık ortamdan besleniyor olmalıdır. Bu kritik dönemlerde çağdaş şair ve yazarların Yıldırım'dan söz etmeleri herhalde pek makbul karşılanmazdı.

Ahmedî'nin nesir olarak kaleme aldığı "Gazanâme" adlı bir tarihinin Neşri'nin *Kitab-ı Cihannüma'sı* içinde yer aldığı uzun zamandır bilinmektedir.<sup>26</sup> Ancak Neşri'nin Bayezid ile ilgili kısmı daha çok Âşıkpaşazâde tarihinden uyarılma gibi gözükmektedir. Bununla birlikte Ahmedî'nin Yıldırım Bayezid hakkındaki bilgileri, kendisinden sonraki ilk Osmanlı tarihçilerince benimsenmiş gözükür. Mesela Yıldırım Bayezid ile çağdaş olduğu bilinen ve 1409'da 22 yaşındayken Osmanlı hizmetine giren Şükrullah, 1456'da kaleme aldığı Farsça eserinde, âdeta kelime kelime Ahmedî'yi tekrarlamıştır. Muhtemelen kendisinin de duyduğu veya şahit olduğu hadiseler vardır, fakat belki de hayli geç dönemde eserini kaleme aldığı için önceki devirlerle ilgili olarak kaynak kullanmayı tercih etmiş bulunması mümkündür. Şükrullah, Yıldırım Bayezid hakkındaki nitelemelerde ve onun hasletleri bahsinde Ahmedî'yi aynen takip ederken, Mısır'a göz dikmesi bahsini yumuşak bir üslupla geçiştirmeyi tercih eder ve bu kısımda Ahmedî'ye benzer bir eleştiri-

24 Abdülvâsi Çelebi, *Halilnâme*, s. 53, 254-278.

25 *Kitâb-ı Cihannüma*, nşr. N. Öztürk, İstanbul 2008, s. 167-240.

26 H. İnalçık, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis- P.M. Holt, Oxford 1962, s. 161

de hiç bulunmaz.<sup>27</sup> Bunun sebebi eserini yazdığı devrin hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'in siyasetine olan aşinalığı olmalıdır. Karamani Mehmed Paşa da benzeri şekilde Yıldırım Bayezid hakkında tenkidî bir üslup benimsemez, genellikle övücü ifadeler yer verir.<sup>28</sup> Fatih dönemi tarihçilerinden Enverî de ima yollu ifadeler kullanır, yine ağır şekilde Yıldırım'ı tenkit etmez. Eleştirisi iki noktada toplanmıştır. İlki Timur'un elçisine Yıldırım'ın sert davranması ve Timur'u hafife alması; ikincisi ise Timur'un ağzından söyletmiş olduğu, devlet işlerini ehline vermemesi keyfiyetidir.<sup>29</sup> Ancak *Âşıkpaşazâde Tarihi* ve anonim tarihlerde Yıldırım Bayezid, hakkında ağır ithamlara yer verilmeye başlanır. Aynı durum anonim geleneğini takip eden II. Bayezid dönemi tarihçilerinde de gözüktür.

Âşıkpaşazâde ve Anonim tarihler ve onlardan etkilenen *Oruç Bey Tarihi*, *Ruhi Tarihi* gibi II. Bayezid döneminde kaleme alınan eserlerdeki Yıldırım Bayezid imajının daha da olumsuz hale gelmesi hayli manidardır. Başlangıçta muhtemelen Ahmedî'yi takip ederek onun adalet sahibi bir hükümdar olarak örneklerle tanıtan Âşıkpaşazâde, ilerleyen bahislerde inceden inceye başladığı eleştiri dozunu artırır. Bunlar başlıca şu noktalarda toplanır:

Yıldırım Bayezid Sırp despotunun kızı ile evlenmiştir (Olivera) ve bu kız ona "sohbet esbabını" öğretmiş, Ali Paşa yardımıyla "şarap ve kebab meclisleri" kurulmuştur. Böylece Bayezid eğlenceye ve içkiye aşırı düşkün hale gelmiştir. Yanındaki Çandarlı Ali ve Türk Rüstem hile-hurdayı ona öğretmişler, kadınları rüşvet düşkünü haline getirmişlerdir. Bayezid hazinesini doldurarak bunu kendisine saklamıştır. Hatta Ankara Savaşı'ndaki bozgun sırasında Solak Karaca padişaha şöyle sitemde bulunmuştur: "*Hay Bayezid Han, hani ol güvendiğin oğulların, ol sancağın beyleri, ya ol sarhoş vezirlerin? Ne göğçek yoldaşlık etdiler sana, akçeysi harc etmedün hazineye kodun oğlancuklarum rızkıdur dedin*".<sup>30</sup>

27 *Behçetü'r-Tevarih*, trc. Atsız, *Osmanlı Tarihleri* I içinde, s.56-58. Metnin tamamı doktora tezi olarak Türkçe çevirisi ve farsça edisyonu ile hazırlanmıştır (haz. Hasan Almaz, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara 2004, s.363-366).

28 *Osmanlı Sultanları Tarihi*, trc. İ.H. Konyalı, *Osmanlı Tarihleri* I içinde, s. 348.

29 Savaş sırasında Bayezid'in atını tutan İlyas Bey sonuna kadar savaşçı hayatını kaybetmiş, bunu gören Timur esir aldığı Bayezid'e bu şahsın kim olduğunu sormuş, onun bir sancakbeyi değil de bir subaşı olduğunu duyunca böyle bir cengaveri subaşılıkta tutup bey yapmamasını tenkit etmiş, bu adam seçmedeki zaafı yüzünden başına gelenlerin az bile olduğunu Bayezid'e ifade etmiş ve "sen padişah olarak işi ehline vermekte tedbirli hareket etseydin bu işler başına gelmezdi" demiş (*Fatih Devri Kaynaklarından Düsturnâme-i Enveri*, Osmanlı Tarihi kısmı, haz. N. Öztürk, İstanbul 2003, s. 38-41).

30 *Tarih*, s.144.

Bu ağır tenkitlerin gerçek durumu yansıtıp yansıtmadığı açık değildir. Yıldırım Bayezid'in evliliği sırasında henüz küçük yaşta olduğu anlaşılan Olivera'dan<sup>31</sup> içkiyi sohbeti öğrenmesi, içkiyi hiç bilmemesi o dönemin sosyal hayatı düşünüldüğünde hayli naif bir argüman olarak kalır. Hazine meselesi ise açık şekilde anlaşılacağı üzere yerleşik/merkezi bir imparatorluğa dönüşmeye karşı duyulan tepkiden başka bir şey değildir. Hazine demek yerleşik bir devlet, onun maliyesi, mali bürokrasisi, vergi sistemi ve vergi tesbitine yönelik tahrirler anlamına gelir ki bundan en fazla rahatsızlık duyacak olanlar içlerinde uç beyleri ve hatta belki de ulema/sufi çevrelerin de bulunduğu “merkezkaç” kuvvetler olacaktır. Bununla birlikte Âşıkpaşazade'nin derdi biraz daha farklıdır, o bu vesileyle kendi zamanına da bir mesaj vermek istemektedir.<sup>32</sup> Gaza malı olarak kendilerine verilen evlere “mukataa” konmasına karşı olan rahatsızlığını tarihe dönerek eleştirmesi<sup>33</sup> ve bunu koyanların akıbetinin de büyük ataları Yıldırım Bayezid gibi olacağını göstermek istemesi, onun açısından anlaşılabilir bir durumdur. Kısaca Âşıkpaşazâde, Ankara Savaşı'nın kaybıyla yaşanan kaos ortamından da istifadeyle kendi zamanına kuvvetli mesajlar vermek istemektedir. Ayrıca bu noktada Yıldırım Bayezid'i, bu tür kötü alışkanlıklar sebebiyle başına böylesine bir feci olayın geldiği bir hükümdar şeklinde tanıtmak dönemin algı dünyası için hayli alışıldık ve anlamlı bir yaklaşım tarzı olacaktır.

Âşıkpaşazâde dahil diğer birçok Osmanlı tarihçisinin hevesle üzerinde durdukları sözü edilen içki sohbeti ve Olivera meselesinin kaynağı, muhtemelen dönemin önemli tarihçilerinden İbn Arabşah'tır. İbn Arabşah, hakkında ağır ithamlarda bulunduğu Timur'un, “haram ve helal”i kaldırıp kurduğu bir işret meclisine, zincirli haldeki Bayezid'i de getirttiğini ve burada hizmet eden, davetlilere şarap sunanların Bayezid'in cariyeleri olduğunu; bunu gören Bayezid'in ise kahrolduğunu belirtir.<sup>34</sup>

31 Olivera'nın Kosova'da öldürülen Sırp Kralı Lazar'ın en küçük kızı olduğu bilinmektedir. Bayezid ile evlenince erkek kardeşi ve Bayezid'in en sadık vasalı Stefan Lazareviç de onula birlikte Bayezid'in yanına gitmişti. Konstantin Kosteneçki, *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, trc. H. Mevsim, İstanbul 2008, s. 53.

32 *Tarih*, s. 233-234'te, asıl hazinenin “reâyânın hayır duası” olduğu vurgusu yanında toplanan malın hayra sarfedilmesi gerektiği yolundaki ifadeler bu noktada dikkat çekicidir.

33 *Tarih*, s. 193.

34 *Acâibü'l-makdûr*, terc. A. Batur, İstanbul 2012, s. 316-317. Timur'un Bayezid'i bu eğlence meclisine daveti ve kafese kapatması rivayetlerinin Avrupa'da “resimli tarihe” çok iyi bir malzeme olmuş bulunması dikkat çekicidir. Bu durum özellikle XVI. yüzyıl ikinci yarısından itibaren renkli bir şekilde edebiyatta, tiyatrodaki yaygınlık göstermiş gözüktür. Bunun saikleri Avrupa'da o sıralarda gelişen sansasyon merakı, acıma hisleri, topluma verdiği mesaj olarak açıklanır (H. G. Mayer, “Timur, Bayezid, die Dame und der Köfig im Bild”, *I. Deutch-türkische und türkische-deutsch Begegnungen/Alman*

Timurlu tarihçisi Nizameddin Şâmî de Kütahya'da iken Timur'un büyük bir içki meclisi tertiplelediğini, "padişahlık âyini" gereği, teselli bulması için Yıldırım Bayezid'i bu meclise getirttiğini, kendisine "şarap sunup birçok hediyelerle taltif ettiğini" yazar, ancak bu sırada kendi hanımı ve cariyelerinin sakilik yaptıklarından ve buna Yıldırım'ın sinirlenmesi olayından söz etmez.<sup>35</sup> Bununla beraber Osmanlı sarayında bir süre hizmette kalan İbn Arabşah'ın bu hususta yazdıklarını Osmanlı tarihçileri, büyük bir hevesle eserlerine derc ederek kendi zamanlarına "ders alınması gereken örnek bir olay" olarak taşımışlardır. Âşıkpaşazade'nin İbn Arabşah ile çağdaş olması bu noktada söz konusu bilginin taammümü bakımından önemli görünmektedir. İlginç bir şekilde İbn Arabşah kaynaklı söz konusu bilginin bir başka yankısının Mısır-Memlûk tarihçisi İbn Tagrıberdi'nin eserinde bulunması,<sup>36</sup> dedikodunun bu dönemlerde hayli yaygın olduğunun bir göstergesidir.

Benzeri şekilde Anonimler'de Yıldırım Bayezid hakkındaki ithamlar biraz daha ağırlaşır. Âşıkpaşazâde'nin yazdıklarına ek olarak bunlarda kendi zamanlarıyla olan karşılaştırmalar daha da açık şekilde yer alır. Bunlarda: "Padişahlar önce-leri âlimlerin sözünü dinler, onların sözünden çıkmazlardı; zamanın âlimleri de onlardan kaçarlar, gerekmedikçe padişah katına varmazlardı; şeriata muhalif bir iş olursa ancak onların katına varırlar ve sözlerini geçirirlerdi; ulema o zamanlar müfsit değildi" denilerek Ali Paşa vasıtasıyla fesadın arttığı, iç oğlanı sistemi kurul-

---

*Türk ve Türk Alman Tesadüfleri. Festschrift für Kemal Beydilli*, eds. H. Reind-Kiel, S. Kenan, Berlin 2013, s. 33-61). Bunda XVI. asırda sarsılmaz güç gibi görünen Osmanlıların atasının vaktiyle düştüğü duruma vurgu yaparak bir ölçüde Türk tehdidini kendi kamuoyunun muhayyelisinde hafifletmek de etkili olmuş bulunabilir.

- 35 Bk. Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, trc. N. Lugal, Ankara 1949, s. 312-313. Şâmî, burada meclis için kurulan sofrada sakilik yapan "*huri simalı dilberler*"den bahseder ki bu yazılanlar İbn Arabşah tarafından belki Yıldırım'ın cariyeleri tarzına dönüştürülmüştür. Fakat Şâmî'nin de Yıldırım'ın cariyeleri olduğu konusunu özellikle yazmamış olma ihtimali düşünülebilir. Diğer bazı Timurlu tarihçiler de Timur'un düzenlediği eğlence meclislerine Bayezid'i getirttiğine işaret eder, fakat tafsilat vermez. Mesela daha çok Yazdı'yi takip eden Caferi b. Muhammed el-Hüseynî, iki ayrı meclisten söz eder. Biri Kütahya'dan Denizli'ye giderken, diğeri ise Eğridir gölü civarında iken tertip edilmişti: *Târih-i Kebîr*, trc. İ. Aka, Ankara 2011, s. 33-34, 36. Burada ilginç şekilde Yıldırım'ın ailesinin ve bu arada Sırp kralının kızı olan hanımının ve cariyelerinin Şeyh Nureddin tarafından yakalanıp Timur'a getirildiği, Timur'un Sırp kralı kızını ve yanındakileri Müslüman yaptığı ve Yıldırım Bayezid'in yanına gönderdiği de ifade edilir.
- 36 İbn Tagrıberdi, *en-Nücümüz-Zâhire*, trc. A. Batur, İstanbul 2013, s. 355: "*Timur her gün onu huzuruna getirtir, alay eder ve laf sokuştururdu. Bir defasında arkadaşlarıyla birlikte içki meclisi düzenledi. Öfkeli bir şekilde Osmanoğlunu getirtti. Osmanoğlu zincirli vaziyette getirildi, sinirinden titriyordu. Timur onu karşısına oturttu ve sohbet başladı, sonra sohbet ara verip esir aldığı cariyelerinin elinden ona içki ikram etti...*".

duğu, “takvanın yerini fetvanın” aldığı, yeni akçe kesildiği, eskilerin dolaşımının yasaklandığı gibi Yıldırım Bayezid’in devleti dönüştürme çabalarını da dolaylı olarak ortaya koyan hususlara değinilmiş olması hayli ilginçtir. Hatta ulemanın bu tutumu övülürken onların “şimdiki gibi” padişah katına varmadıkları cümlesinin geçmesi, bu anonim yazarların gerçek niyetleri bakımından önemli bir ipucu olarak mütalaa edilebilir. Yani bu “şimdiki gibi” ifadesi, açık şekilde bu söylenenlerin kendi zamanlarında olan olumsuzluklar olarak görülmekte olduğunu ortaya koyar. Burada yine Yıldırım Bayezid üzerinden kendi dönemlerinin eleştirisi söz konusudur. Ayrıca Âşıkpaşazâde ve Anonimler’de bütün kabahatin Çandarlı Ali ile Türk Rüstem’e çıkarılmakta olması, Fatih Sultan Mehmed dönemindeki reformlara karşı oluşan tepkilerde âdeta “günah keçisi” ilan edilen Karamanlı Mehmed ve Rum Mehmed Paşaları hatırlatır.

Bütün bu dönem eleştirilerinin sebebi aynı adı taşıyan iki sultan (I. Bayezid ile II. Bayezid) arasındaki şahsiyet farkını göstermek yanında, dönemin bir önceki zamana yani Fatih devrine karşı değişen ideolojik zihniyetiyle de bağlantılı olabilir. Yıldırım Bayezid’in yapamadıklarını hayli zorlu geçen otuz yıllık saltanatı sırasında gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmed döneminde imparatorluk sürecini ikame edecek yeni reformlara karşı duyulan aksülamelin Osmanlı entelektüel dünyasında ne gibi sarsıntılara yol açtığı bilinmektedir.<sup>37</sup> Muhtemelen Yıldırım Bayezid’in izinden giden Fatih Sultan Mehmed, bu yazarlarca bir şekilde dolaylı olarak Yıldırım Bayezid üzerinden eleştirilmektedir. Yıldırım Bayezid’in bu anlamda öne çıkarılmasında onun uğradığı başarısızlığın cür’etkâr siyaset izleyen haleflerine ders verici bir örnek olacağı düşüncesi de Osmanlı tarihçiliğinde neredeyse hakim bir paradigma haline gelmiştir. Yani Yıldırım Bayezid bu kaynaklar vasıtasıyla musibetlerden ders çıkarma mantığına adeta kurban edilmiş bir hükümdar olarak tarihlerdeki yerini almış gözükmektedir.

Öte yandan Anonimler’de Âşıkpaşazâde’den farklı olarak Yıldırım Bayezid’in şahsi karakterini ele verecek hayli ipuçları vardır. Bunlar daha çok onun çok sinirli ve gazaplı biri olduğu noktasında temerküz etmiş gözüktür. Bu haldeyken hiç kimsenin kendisine bir laf söyleyemediği, basit bir suçu bile affetmeyip bundan dolayı pek çok kimseyi katlettirdiği, vasallerinden birinin en ufak muhalefesinde onun yerine hemen başka birini geçirdiği, Timur ile olan rekabetinde ona hiç önem vermediği, “hiç gözüne kestirmedeği”, devlet adamlarının sözlerini dinlemeyip kendi reyleriyle hareket ettiği, Timur ile mülk kavgasına girip asıl mülkün Tanrı’ya

37 Daha İstanbul’un fethi arifesinde başlayan ve gerçekleştirilen büyük reformlarla geniş kitlelere yansıyan şikayetlerle ilgili bk. F. M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet: İstanbul’un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012, s. 74-78; Ayrıca H. İnalçık, “Mehmed II”, *İA*, VII, 533.

ait olduğunu unuttuğu, mağrur oluşu sebebiyle kimseye danışmaksızın Timur üzerine yürüdüğü; meşveret etmediği, sonunda da Timur'a mağlup olarak bütün bu olumsuz tavırlarının ilahi cezasını gördüğü gibi hiçbir Osmanlı padişahı için eşine rastlanmayacak derecede ağır tenkitler yapılır.<sup>38</sup> Ayrıca onun esareti sırasında Timur ile olan konuşmalarına yer verilerek burada da Timur üzerinden tekrar şahsiyetinin eleştirisine girilir. En bariz örnek bu Anonimler'de de rastlanan Sırp asıllı hanımı Olivera'nın sohbet meclisine getirilmesidir. Buna çok sinirlenen Bayezid, Timur'a sövüp-sayar. Bu vesileyle Anonim yazar, onun şahsiyetiyle ilgili olarak şunları söyler: “Çok gazablı idi, az bir nesneden incinirdi. Gazabın galip geldiği insanın işi yolunda gitmez/Kibirde başında eser olmaz ise canına hatar gelmez”. Açıkça anlaşılacağı üzere bu defa doğrudan Yıldırım'ın sert tabiatına, itidali kaybedecek kadar kendisine hakim olan aşırı asabî haline atıf vardır. Yıldırım Bayezid'in bu aşırı sinirliliğinin “içki bağımlılığına” bağlamak ise hayli kestirme bir kanaatten ibaret görünür.<sup>39</sup> Gerçekten sinirlilik ve “hiperaktif” halinin psikolojik dünyası üzerinde ve hatalı kararlar almasında başlıca amil olma ihtimali yüksektir. Hemen bütün kaynaklarda kendisini kaybedecek derecedeki dizginlenemez öfkesinden söz edilir.

Oruç Bey Tarihi'nde ise bu hali, “gerçi tiz-nefs kişiydi ve illâ germ-dil idi, şefkatli, bağışlayıcıydı” denerek iki tezat kutupta zikredilir.<sup>40</sup> Benzeri beyanlar onu yakından tanıyan II. Manuel'in mektuplarında ve sadık vasalı Stefan Lazarevic'in hatıralarında da yer alır.<sup>41</sup> Aynı hallerin daha sonraki torunlarından Yavuz Sultan Selim'de de görülmesi bu meyanda ilginç paralellikler arz eder. Bunun sadece içki değil, başka patolojik sebepleri de olabilir. Fakat onun daha gençliğinde, o dönemde takındığı İldırım/Yıldırım unvanına yakışır hareketleri söz konusu halin artık tabiatının bir parçası olduğunu gösterir. Hatta ihtiyatsızlığa varacak ölçülerde aşırı atılganlığı ve cesareti<sup>42</sup> de bununla birleşince psikolojik dünyasının gerçek mahiyetini anlamak herhalde daha da kolaylaşacaktır. Onun karakter itibarıyla “dâhi” şahsiyetlerde görülen “uç sınırlar ve tezatlarla” dolu bir iç dünyası olduğunu söylemek sanırım

38 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (F. Giese neşri), haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s. 30-49.

39 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I (Ankara 1947), s. 322.

40 *Oruç Beg Tarihi*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2007, s. 36.

41 II. Manuel Serez toplantısı sırasında buraya gelenleri önce öldürtmek istediğini, sonra vazgeçerek onlara müşfik davrandığını yazar. Çocuğunu dövdükten sonra ağlamasını dindirmek için ona armağanlar veren baba gibi davrandığını telmih eder (bk. D. Nicol, *Bizans Tarihi*, s. 322).

42 Niğbolu savaşı sırasında kuşatma altındaki kalede kumandana seslenmesi ve onunla bizzat haberleşmesi bu meyanda hemen hatırlanabilir (Neşrî, *Cihannüma*, s. 148). Bu olay hakkında bazı tarihçiler şüphe etmekle beraber Yıldırım Bayezid'in haleti ruhiyesi böylesine bir atılganlığa müsait görünür.



yanlış olmaz. Keza Neşri'nin kaynağında onun ele avuca sığmaz şahsiyeti hakkındaki şu ifadeler konunun vuzuha kavuşması bakımından ayrıca önemlidir: “*Her ne yöne hücum etse berk-i hatif ve sâhib-i lâmi gibi yetişir, ondan dolayı Yıldırım dendi... Gayretli tiz-nefs idi, gayretinden kendisini sakınmayıp düşman elinden zebun olup memleketi eller elinde görmektense ölmek yeğdir deyüp kendi nefsi helâk eyledi*”<sup>43</sup>

### Osmanlı Dışı Kaynaklarda Yıldırım Bayezid İmajı

Osmanlı dışı kaynaklara bakıldığında Yıldırım Bayezid'in gerçek karakteri ile ilgili en detaylı bilgiyi, daima onun yanında bulunmuş sadık müttefiki Sırp despotu Stefan Lazarevic adına 1431'de kalem alınmış bir hatıratta bulmak mümkündür. Burada Yıldırım Bayezid'in övüldüğü dikkati çeker. Ona göre “*ulu hükümdar Bayezid'in doğrulukta üstüne yoktu, bu doğruluk asla yapmacık değildi, Stefan'ı bir babanın çok değer verdiği oğluna gösterdiği gerçek ve samimi bir sevgiyle kabul ediyordu*”. Eserin yazarı olup 1410'dan sonra Stefan Lazarevic'in hizmetine giren ve muhtemelen ondan dinlediği hatıraları kaleme alan Konstantin, Yıldırım Bayezid'in yatıştırılmaz öfkesini diğer kaynaklardaki gibi açık şekilde belirtir, fakat bu öfke halinin çok çabuk merhamete ve sevgiye dönüşmekte olduğunu da ifade eder. Hatta Lazarevic'e bir oğul gibi sık sık nasihat verdiğini, ona tatlı sözlerle hitap ettiğini yazar. Hakkında çıkan dedikodulardan korkarak kendisini temize çıkarmak için padişahın yanına gelip samimi bir kalple af dileyen Lazarevic, Bayezid'in kendisine şunları söylediğini nakleder:

“*Sevgili Stefan Macarlar ile ne elde edecektin, ben onların topraklarını da alacağım, ya o zaman ne yapacaktın. Macarlar önünde boyun eğen hükümdarlardan kim egemenlik kurdu... Sen benimlesin... benimle kalırsan huzursuz olmazsın, kimsenin üstüne gitmezsek kimse bizim üstümüze gelemes... Seni de şimdiden en büyük ve en sevdiğim oğlum sayıyor doğudaki bütün yöneticilerimin önüne koyuyorum. Kimse senin gibi dürüst olmadı. Ben yaşlılık çağına yaklaştım, savaşta değilse hastalıktan öleceğim. Sen de bana yakın biri olarak bu durumdan yararlanacaksın... Topraklarını kendi egemenliğin altında tutacaksın. Ben sağ olduğum sürece en güçlü boyarlarını bertaraf etmeye çaba göster..”*

Bayezid'in bu sözleri söyleyip söylemediğini tam olarak teyit edemesek de, burada nakledilenler, en azından onun hükümdarlık anlayışını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Burada ayrıca onun mağrur ve büyük bir hükümdar olduğu tezi işlenir. Konstantin tıpkı Osmanlı tarihçileri gibi Ankara Savaşı'na geldiğinde onun mağlubiyetini şahsiyetinden kaynaklanan olumsuzluklarla açıklamayı tercih eder. Yıldırım Bayezid ülkesinden ve hükümdarlığından taviz verecek bir karaktere

43 Neşri, *Cihannüma*, s. 165 ve not kısmı.

sahip değildir. Hatta Lazarevic ile yaptığı konuşmada, Timur'un gücünü bildiğini, eğer onu yenersen hem doğunun hem de batının kendi hükmü altına girmesinin yolunun açılacağını söylemiştir. Yanındaki veziri Ali Paşa'ya Timur'u yendikten sonra herkes tarafından yüceltilmesinin kendisine büyük bir şeref kazandıracığını, ona boyun eğerek küçük düşmektense savaşta yenilmiş olarak sonunu beklemenin daha mertçe bir iş olacağını ifade edip savaş için kararlılığını dahi göstermiştir.<sup>44</sup> Konstantin'in bu anlattıklarının doğru olma ihtimali çok yüksektir. Öyle anlaşılıyor ki Bayezid'in şerefi için yapacağı bir ölüm kalım mücadelesinden başka tutunacak bir dalı kalmamıştı. Bütün bu anlatılanlar Bayezid'in şahsiyetini göstermesi bakımından çok değerli ayrıntılar sunmakta, Osmanlı tarihçilerinin yenilmiş bir padişahı kötüleme ve kendi dönemlerine böylece mesaj verme anlayışlarının dışında şüphesiz daha gerçekçi bir manzara ortaya çıkarmaktadır.

Bu kaynak dışında eserlerini Fatih Sultan Mehmed döneminde kaleme almış Bizans tarihçileri Sfrançis, Khalkokondyles ve Dukas öne çıkar. Eserine 1402 Ankara Savaşı hakkında kısa bir bilgiyle başlayan, Bayezid hakkında başka hiç bir bilgi vermeyen Sfrançis<sup>45</sup> dışında Khalkokonyles ve Dukas, Yıldırım Bayezid'in sert tabiatine ve mağrur kişiliğine sıklıkla atıf yaparlar, özellikle İstanbul'u alma düşüncesi ve kuşatma ahvali sırasındaki duruma temas ederler. Onların anlatımı yine şaşılacak ölçüde dönemin Osmanlı kronikleriyle benzer unsurlar taşır. Dukas daha ileri giderek sefih hayatından, gayri ahlaki davranışlarından söz ettiği, komplocu, kurnaz gibi tanımlamalarla andığı Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda kendi beylerine karşı olan sert tutumunun yenilgisinin başlıca sebebi olduğunu yazar.<sup>46</sup> Khalkokondyles ise Yıldırım Bayezid hakkında hayli mutedil bir dil kullanır, onu "büyük cesaretine eşlik eden acelecilik ve fevrilikle" anar. Hatta "eğer Timur tarafından mağlup edilmese idi, Türklere büyük bir gelişme kazandırırdı" demekten de kendini alamaz.<sup>47</sup>

Onu doğrudan gören ve çağdaşı olan kaynaklar içinde II. Manuel'in mektupları<sup>48</sup> ile Selanik başpiskoposu Symeon'un yazdıkları<sup>49</sup> çok az ayrıntı verir. Yine de II. Manuel Serez toplantısı vesilesiyle sonradan kaleme aldığı mektubunda Yıldırım Bayezid'in tutarsız davranışlarından dem vurur. Onun bu toplantı sıra-

44 Konstantin Kostenecki, *Stefan Lazarevic*, s. 56-61.

45 *Yorgios Sfrançis'in Anıları, Chronicon Minus*, trc. L. Kayapınar, İstanbul 2009, s. 32.

46 M. Doukas, *Tarih. Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, trc. B. Umar, İstanbul 2008, s. 8-10, 49-55.

47 L. Khalkokondylis, *Türklerin Genel Tarihi*, trc. T. Tunçdoğan- M. Daş, (TTK basılmak üzere) İkinci kitap kısmı.

48 L. Kayapınar, *II. Manuel Palaiologos'un Mektupları*, s. 24-32.

49 Bunun için bk. M. Daş, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı", s. 49-50.

sında vasallerini öldürtmek istediğini, bunların ülkelerine tam olarak hâkim olmak niyetiyle “toprağı dikenlerinden” yani kendilerinden arındırmak istediğini, hadım olan kumandanına geceleyin kendilerini katletme emrini verdiğini, bunu yerine getirmese onu öldüreceğini söylediğini, fakat onun huyunu bilen adamının bunu yapmadığını, daha sonra padişahın bu emrinin yerine getirilmemesinden memnun olup ona teşekkür ettiğini, böylece bir bakıma çılgın bir öfkeden sonra tatlı tatlı konuşan bir adama dönüştüğünü ima eder.<sup>50</sup> Yukarıda da temas edildiği üzere bu karakteri, onun adeta ayrılmaz bir özelliği olarak zikredilmiştir. Anonim Bizans kroniği ise İstanbul kuşatması çerçevesinde Bayezid’den bahsetmiştir.<sup>51</sup>

Niğbolu savaşında esir düşmüş ve Osmanlı hizmetine alınarak Bayezid’i yakından görme imkânına sahip olmuş olan J. Schiltberger’in de anılarında kısa bilgiler mevcuttur. O Bayezid’in büyük emeller peşinde koştuğunu teyid eder. Sadece karaların değil denizlerin de kudretli hükümdarı olma azminde bulunduğunu ileri sürer.<sup>52</sup> Böylece Yıldırım Bayezid’in “cihanşümül siyaset” anlayışını açık şekilde vurgulayan ilk kaynaklar arasında yerini alır. Niğbolu savaşında esir düşmüş olan Mareşal Boucicaud adına kaleme alınmış Fransız kroniğinde de yine bazı sathi gözlemler mevcuttur.<sup>53</sup> Çağdaş Fransız tarihçilerinden Froissart ise Kroniğinde, Niğbolu savaşında Yıldırım Bayezid’in esir düşen ve Bursa’ya getirtilen Korkusuz Jean’a hitabını eserine naklederken, onu cesaretli, düşmanının hukukuna riayet eden bir hükümdar gibi tanıtır. Nitekim Yıldırım Bayezid Korkusuz Jean’ı fide karşılığı serbest bırakırken ona şöyle demiştir:

*“Jean haber aldım ki sen memleketinde büyük bir kimse ve kudretli bir prensin oğlu imişsin. Gidiyorsun, birçok yıllar ileriye bakmayacaksın ve ilk silah tecrübesindeki başarısızlıktan dolayı kabahatli görülebilirsin. Bu lekeyi silmek ve şerefini tekrar kazanmak için belki bana karşı sevk etmek ve benimle harp etmek için kuvvetli bir ordu toplarsın. Eğer senden korkmuş olsam seni ve arkadaşlarını bana karşı katiyen silah kaldırmamanız için dininiz ve şerefğiniz üzerine yemin ettirebilirim. Fakat hayır böyle bir yemin istemeyeceğim. Aksine memleketine döndüğün zamanda bir*

50 D. Nicol, *Bizans Tarihi*, s. 322’deki alıntı.

51 F. K. Mollaoğlu, “Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı”, s. 139-140

52 *Türkler ve Tatarlar Arasında 1394-1427*, trc. T. Akpınar, İstanbul 1995, s. 50; Ayrıca H. Schiltberger ile ilgili son bir çalışma için bk. M. Weithmann, “Ein Baier unter Türcken und tataren. Hans Schiltbergers unfreiwillige Reise in den Orient”, *Deutsch-türkische Begegnungen. Festschrift für Kemal Beydilli*, s. 63-87.

53 *Le Livre des fais du bon mesire Jehan le Maingre, dit Bouciquaunt, Mareschal de France et Gouverneur de Jennes*, ed. D. Lalande, Cenevre 1985, s. 88-93; ayrıca Saint Dennis kroniği için bk. M. Daş, “Saint Denis Ruhbanının Kroniği Adlı Fransız Kaynağına Göre Niğbolu Savaşı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/1 (2012), s. 69-77.

*ordu toplayarak buraya sevk edersen memnun olacağım. Beni daima hazır ve harp meydanında seni karşılayacak durumda bulacaksın. Şimdi bu söylediklerimi hoşuna gidenlere de tekrar et. Çünkü silah işlerine hazırım, bunları ve fütubatımı genişletmeyi arzu ederim...*"<sup>54</sup>

Bu romantik ifadelerin gerçekten Yıldırım Bayezid'e ait olup olmadığı kesinlik kazanmasa da buradaki fikriyat, "mert düşman" imajı, Ortaçağ Avrupası'nın şövalyelik ruhuna uygun bir mahiyet arzeder. Her ne olursa olsun Yıldırım Bayezid'in ağzından ona söylenen sözler, Avrupa kamuoyu açısından tehlikeli ama hayranlık uyandıran "Türk" imajının Osmanlılar bağlamında ilk örneklerinden biri olarak mütalaa edilebilir. Avrupa'da Timur ile Bayezid çekişmesi ve dramatik Ankara yenilgisinin hayli ilgi çeken bir konu olduğunu ve edebiyata, tiyatro eserlerine yansıdığını da bilmekteyiz.

Öte yandan Arap kaynakları içinde Yıldırım hakkında İbn Arabşah'ın yazdıkları ayrı bir öneme sahip görünmektedir.<sup>55</sup> Küçük yaşta Timur tarafından ailesiyle birlikte esir alınıp Semerkand'a götürülen, sonra orada iyi bir eğitim alarak Edirne'ye gelen, bir süre Çelebi Mehmed'in hizmetinde bulunan İbn Arabşah'ın (ö.1450), kendisini görmese de Yıldırım Bayezid hakkında yazdıkları şüphesiz daha çok duyduklarıyla ve kendisine anlatılanlarla sınırlıdır. O da Yıldırım Bayezid'i sabırsız fakat çok cesur olarak tanıtır. Ayrıca âdil bir hükümdardır, tek kusuru "zerrece sabır ve takatinin" olmayışıdır. Takva sahibi ve din hususunda katı bir sultandır. İbn Arabşah muhtemelen Yıldırım Bayezid'i çok yakından tanıyanlardan dinlediği, Yıldırım Bayezid'in karakterini açığa vuran bir halini yukarıdaki sözlerine örnek olarak açıklar: "*O kadar heyecanlıydı ki divanda yerinde konuşurken kendisini kaybedip hareketliliği ve sabırsızlığı sebebiyle kendisini eyvanın yanında bulurdu*". Öfkesini dizginlemekte zorluk çekerdi, fakat adil olduğu için "*felek ona medet verdi, mertebesini ve şevketini artırdı*".<sup>56</sup> Bu karakter özelliklerinin diğer bütün kaynaklarla eşleşiyor olmasına tekrar dikkat çekmek isterim. Öte yandan İbn Arabşah'ın Yıldırım Bayezid'in ağzından naklettiği ibareler, bu öfkeli ve sabırsız hükümdarın siyaseti çok iyi bilen ülkesini iyi tanıyan, etrafındaki gelişmelerden haberdar biri olduğuna işaret eder. Mesela Timur'un mektubu kendisine geldiğinde Bayezid, öfkeli ama son derece makul sözler söylemişti. Buradaki ifadeler eğer doğruysa, Bayezid'in kendisini açık şekilde diğer doğulu hükümdarlardan ayırdığı anlaşılır. Bayezid şöyle diyordu:

*"Bu uydurma sözlerle beni korkutmak mı istiyor.. yoksa beni Acem padişahları gibi mi sanıyor? Ya da ne dedikleri anlaşılmayan Deşt-i Kıpçak Tatarları gibi mi görüyor?*

54 Zikreden S. Atiye, *Niğbolu Haçlı Seferi*, trc. E. Uras, Ankara 1956, s. III-III2.

55 İbn Arabşah'ın bu eserini 1435'te kaleme aldığı tahmin edilir.

56 *Acâibü'l-makdûr*, s. 291.

*Yoksa ordu toplama konusunda Hindistan askerleri gibi mi sanıyor? Yoksa benim askerlerimi Irak askerleri gibi birbirine düşmüş diye mi düşünüyor? Ya da benim İslam gazilerimi Şam askerine mi benzetiyor? Ya ki kendisinin kof yığınlarını benim askerim mi zannediyor? Yoksa kendisiyle ilgili bütün haberlerin bana gelmediğini mi düşünüyor? Onun padişahları nasıl aldattığı valileri nasıl ele geçirdiği, o hükümdarları nasıl zayıflattığı, hepsi benim malumumdur. . . . Yalana ve yalancıların işine soyunan kişiyle gazi savaşçıların kumandanlığını yüklenen kişi arasında büyük fark vardır. Çünkü savaşmak bizim dileğimiz, darbe indirmek cihat san'atımız, Tanrı yolunda gaza etmek bizim şeriatımızdır. Birileri dünya malı ve ganimet için savaşıyorsa bizler yalnızca ilâ-i kelimetullah için savaşıyoruz. . . ”<sup>57</sup>*

Timur'a cevabî olarak yazılan bir mektuba dönüştürülen ve içinde ona ağır hakaretler de barındıran bu ifadeler, genel hatları itibarıyla Yıldırım Bayezid'in izlediği siyasetle örtüşür bir özellik gösterir. İbn Arabşah, bazı Osmanlı tarihlerinde de belirtildiği gibi onu katı adalet düşkününü bir hükümdar olarak tanıtmaya eğilimini sürdürür. Osmanlı tarihlerinde rüşvetçi kadıları yaktırmak istemesi,<sup>58</sup> uygunsuz davranan bazı idarecileri ve askerleri öldürtmeye kalkışması,<sup>59</sup> askerin disiplinine önem verip yığılı bir harmana bile dokundurtmaması<sup>60</sup> gibi anekdotlarla süslenen bu âdil tavrına, o da bir başka örnekle katılmaktan kendini alamaz. Rivayet olarak adaletine örnek gösterdiği olay, bir sefer sırasında susuzluktan perişan olan ve rastladığı kadının çocukları için ayırdığı sütü içen bir kumandanı, sütü alınan kadının şikâyeti üzerine sorguya çekmesi ve adamın inkâr etmesi üzerine karnını yardırıp sütün aktığını görmesidir. Bayezid onu bağlatıp ibret-i âlem için sokaklarda dolaştırmış ve “âdil padişah Osma-

57 *Acâibü'l-makdûr*, s. 292-295.

58 *Oruç Beğ Tarihi*, s. 34-35.

59 Anonim Osmanlı tarihlerinde rastlanan hikâyeye göre hayli “gazablı” bir padişah olan Yıldırım Bayezid, basit bir suçtan ötürü “nice kişileri helak ederdi ve kimin sakat ettirirdi. Meğer bir gün bir nice kişilere gazabı vâki oldu. Anda divanı durmuşdu. Ol kişileri divan ortasına getirtti kim onlara siyaset eyleye. Andan vezirler gördüler ki inen gazaba geldi, bunlar dahi korkularından hiçbir söz söyleyemediler”. Bunun üzerine vezirler aralarında konuşup Bayezid'in nedimî olan ve hükümdarın onun sözüne kulak verdiği Habeşi bir hizmetlisini devreye soktular. “heman Arap ileri geldi, çağırıp ayıttı, hey Sultanım bunları kır, aman verme” dedi, Bayezid merakla başka bir suçları daha olduğunu düşünerek sebebini sorunca Arap: “hey sultanım bunlar neye gerektür, işte Timur Han leşkerün çekip üzerimize geliyor derler, bunları kır, dahi sen sancak getir ben davul çalayım varalım Timur ile uğraşalım, heman biz ikimiz ona cevap veririz” deyince Bayezid yanlış bir hareket yaptığını anladı ve kararından vazgeçti (*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese neşri, s. 34-35).

60 *Oruç Beğ Tarihi*, s. 36: “Hırmen ve çeçler yığılmış yatur idi. Yıldırım Bayezid Han gayet yasaklı idi, kimseye el vurdurmadı, gayet ile yasak etmiş idi, leşkerün atları aç kaldı”.

*noğlu devletinde hakkı olmayan bir şeyi yiyenin akıbeti budur*” diye tellallar çıkarmıştır.<sup>61</sup> Açıkça İbn Arabşah, sonraki Osmanlı tarihçilerinin suçlayıcı ibareleri yerine Yıldırım Bayezid’e çok daha farklı bir zaviyeden bakar, onun gerçek karakterinin ve siyasi düşüncesinin ipuçlarını verir. Bu hususta en bariz örneklerden biri Yıldırım Bayezid’i Timur’a nasihat verecek kadar “bilge” bir hükümdar vasfıyla da anmakta olmasındır. Rivayet olarak aktardığı bu konuşma sırasında Yıldırım Bayezid, Timur’a üç nasihatı olduğunu söylemiş, bunları yerine getirmesini istemiş ve şöyle demiş:

*“Bu nasihatlerim iki dünyanın iyiliği için düsturdur. Birincisi şudur ki zinhar diyâr-ı Rum insanlarını öldürme, çünkü onlar İslamın sütunlarıdır. Dinin zaferi için senin örnek olman gerekir... Nasihatimin ikincisi şu ki Tatarları burada bırakma, çünkü onlar fisk ve fesat maddesidir, sen dahi onlara karşı uyanık ol, hilelerine kanma, Rum topraklarında onlardan birini bile bırakma... Nasihatlerimin üçüncüsü şudur ki, Müslümanların kale ve hisarlarını tahrip etme, onları yaşadıkları yerlerden kovma, çünkü oralar din hisarlarıdır, din yolunda gaza ve cihad edenlerin sığınaklarıdır...”*

Müellife göre Timur bunları can u gönülden kabul edip mümkün olduğunca uygulamaya çalışmıştır.<sup>62</sup> Bu söz konusu nasihat meselesi, Osmanlı tarihlerinin bazılarında da yer alacaktır, ancak onlar sadece Tatarların Anadolu’dan çıkarılması ile ilgili nasihatı eserlerine eklemeyi tercih edeceklerdir.<sup>63</sup>

Yıldırım Bayezid ile çağdaş olan İbn Arabşah dışında onu doğrudan görenlerden hareketle bir takım bilgiler veren Arap tarihçiler varsa da bunlarda teferruat mevcut değildir.<sup>64</sup> Bunlardan İbn Tagrıbirdi, Bayezid ve Timur olayından uzunca bahsettikten sonra, onun “hükümdarlar arasında en basiretli, en azimli ve cesurlarından biri” şeklinde anmaktadır.<sup>65</sup> Yıldırım Bayezid’in hizmetinde bulunan ve onunla Niğbolu savaşına katılan, Ankara Savaşında ise Timur’a esir düşen ünlü hadis ve kıraat âlimi İbn Cezerî ise Yıldırım Bayezid’in tenkit edilen şahsiyetinden ve hallerinden hemen hiç bahsetmez, onun ilme olan düşkünlüğünü kendisine iltifatını, oğullarının eğitimine çok önem verdiğini özellikle vurgular.<sup>66</sup> Sultanın

61 *Acâibü’l-makdûr*, s. 306.

62 *Acâibü’l-makdûr*, s. 333-334.

63 Aşıkpaşazade, *Tarih* (Atsız), s.145 ; Neşrî, *Cihannüma*, s.163.

64 Arap kaynaklarındaki tanımlamalar için bk. C. Kanat, “Memlük Kaynaklarındaki Osmanlı İmajı”, s. 123-134; M. H. Yinanç, “Bayezid I, Yıldırım”, *İA*, II, 382 vd.; M. Şamil Yüksel, “Dönemin Arap kaynaklarına Göre Ankara Savaşı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/1 (2010), s. 351-369.

65 *en-Nücumü’z-zâhire*, s. 356.

66 İbn Cezerî, *Câmi’ü’l-Esânid*, Süleymaniye Ktp., Darülmecnevi kısmı, nr. 11, vr. 12a-21b. Bu kısmın eksik bir tercümesi için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-neşr*, İstanbul 1996, s. 163-167.

isteği üzerine kendisine cihatın faziletlerini mücahit ve şehit düşenlere, cihada sabredenlere öteki dünyada Allah'ın sağladıklarına dair nasihat ve sohbetlerde bulunduğunu, onu manevi bakımdan takviye ettiğini belirtir. Niğbolu zaferinden sonra Yıldırım Bayezid, esir düşenlerden beşini kendisine vermiş, bunlarla birlikte Bursa'ya dönmesini istemiş, ancak bu esirlere Kur'an'ı ve kıraat ilmini de öğretmesini emretmiştir. Ayrıca Cezerî hem bu esirlere hem de Yıldırım Bayezid'in oğulları Mehmed, Mustafa ve Musa Çelebilere hoca olarak dersler vermiş, Arapça ve nahiv yanında fıkıh ve dini ilimler öğretmiştir. Hatta yazdığına göre bu şehzadeler, Arapçayı kendi evlatlarından bile daha iyi konuşur hale gelmişlerdir. Onun bu anlattıklarından edinilen intiba, Osmanlı tarihçilerinin suçlamalarının aslında hayli abartılı olduğuna bir ölçüde delalet eder. Aksine Cezerî, Osmanlıları "bir Müslüman devlete ait tipik unsurlarla bezenmiş siyasi güç" olarak tanımlamıştır. Yıldırım Bayezid de bunun bilincinde olan bir sultan vasfı taşır. Nihayet Yıldırım Bayezid ile çağdaş olmakla birlikte Kadı Burhaneddin zaviyesinden onu değerlendiren Esterâbadî, Yıldırım'ın olumsuz yanlarını vermeye özel bir önem atfeder. Onun idareciliğinin ve dostluğunun ayarı olmadığını yazıp "*dostu düşmandan ayıracak ne aklı, iyiyi kötünden fark edebilecek ne bilgisi, kötülük görenleri bağışlayacak ne hoş görüşü, merhamet ve acıma duygularını harekete geçirebilecek ne hilmi ne de ihtilacı olanlara çekinmeksizin verecek cömertliğe sahipti*" diyerek ilginç bir tanımlama yapar. Onun hal ve hareketlerinin değiştiğini, kibrinin arttığını ifade eder.<sup>67</sup>

Timurlu kaynaklarında Bayezid'in imajı da pek müspet değildir. Timur'un yanında bulunan Nizameddin Şâmî ve onun eserini esas alıp genişleten Şerefeddin Yezdî, Caferî b. Muhammed el-Hüseynî ve Hafız Ebru gibi müverrihler, Timur'un Anadolu siyaseti çerçevesinde Yıldırım Bayezid'i metbu olması gereken, fakat bunu kabullenmeyip Timur'un karşısına çıkan, Batı'da gaza ile şöhret kazanmış ve bu sebeple mağrur bir hükümdar olarak tanıtmayı tercih ederler. Şâmî, Bayezid'i gururlu, kuvvet ve şevkiyle mağrur, haddini aşan biri olarak tanımlarken şöyle der: "*Rum diyarı Yıldırım Bayezid'in eline geçti, bu memleketleri istila ile istiklal davasında bulundu ve o memleketlere musallat oldu, bunun üzerine şeytan buna bir gurur verdi, kuvvet ve şevketine güvenerek haddini tecavüz etti.. Emir Timur ile boy ölçüşmeye kalktı..*"<sup>68</sup> Şâmî ayrıca, Timur'un Bayezid için şu şekilde düşündüğünü not eder: "*Frenklere karşı gaza etmesi dolayısıyla incitmek istememektedir, zira eğer ona karşı harekete geçerse Frenkler güçlenir, bu da Müslümanlar için kötü sonuçlar doğurur. Yıldırım'ın kusuru, can düşmanı olan Kara Yusuf'u himaye etmesi ve kendisine vermemesidir*".<sup>69</sup> Timurlu tarihleri genel

67 *Bezm ü Rezm*, s. 359.

68 Şâmî, *Zafernâme*, s. 296.

69 *Zafernâme*, s. 297.



olarak Yıldırım Bayezid'in imajını Timur'un Anadolu hareketini haklı göstermek çerçevesinde ele almış gözükmektedirler ve bu noktada Şâmî'nin yazdıklarını da ana hatlarıyla tekrar ederler.<sup>70</sup>

Netice olarak bu ikinci kısımda ele alınan Yıldırım Bayezid'in kendi döneminde veya ona çok yakın zamanda yazılmış XV. yüzyıla ait Osmanlı ve Osmanlı dışı kaynaklara yansıyan imajını belirleyen temel faktör Ankara Savaşı'nın yol açtığı yeni anlayış değişimidir. Yıldırım Bayezid'i bu savaşın atmosferinden çıkarıp sağlıklı şekilde değerlendiren çağdaş birkaç tarihçi dışında genel temayül, onu ihtirasının kurbanı olmuş bir hükümdar olarak tanıtmaya yöneliktir. Bu dönemde oluşan söz konusu imaj, XVI. asırda genel tarihler yazan Osmanlı tarihçilerince, "ebediliğe kavuşmuş büyük bir imparatorluğun" tarihinde asla unutulmaması ve ders alınması gereken bir hadise olarak takdim edilmiştir. Bu hava ve onların oluşturdukları daha çok kendi zamanlarına da mesaj vermeye mütemayil bakış açısının XIX. yüzyıl tarihçilerince benimsenmiş olduğu, hatta "milli ideolojik akımların" etkilediği modern meslektaşlarınca daha da abartıldığı söylenebilir. Akademik tarihçiliğin artık bu söylemleri, doğrudan ilk kaynaklar ve bunların problemlerini göz önüne alarak ve şüphesiz "kaynaklara sâfiyane iman etmekte olma" halinden sıyrılarak değerlendirmelerinin vakti çoktan geçmiştir.

#### *İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid*

Öz ■ Osmanlıların 1402 Ankara savaşında uğradıkları mağlubiyet, Osmanlı tarihinin kırılma noktalarından birini teşkil eder. Bu mağlubiyet Anadolu ve Rumeli kesiminde giderek genişleyen ve müesseseleriyle imparatorluk sürecine doğru gelişmekte olan Osmanlı Devlet'ini kaos içine sürükleyerek yeniden toparlanmasını yarım asır kadar geciktirmiştir. Devleti dağılmanın eşiğine getiren bu durum ilk Osmanlı tarihlerinde büyük bir travma olarak yerini alırken, savaşta mağlubiyete uğrayan Yıldırım Bayezid şahsiyeti öne çıkarılarak yanlış stratejileri yüzünden ağır şekilde tenkit edilen ilk Osmanlı hükümdarı olmuştur. Reformist bir anlayışla hareket eden ve bu yolda hızlı faaliyetleriyle birçok gayri memnun zümrenin ortaya çıkışına da zemin hazırlamış görünen Yıldırım Bayezid'in çağdaş veya ona yakın devrelerde eserlerini kaleme

<sup>70</sup> Hafız Ebru, *Zeyl-i Zafername*, nşr. B. Kerimi, Tahran hş. 1328; Şerefeddin Ali Yazdi, *Zafername*, Tahran hş. 1336; Caferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Tarih-i Kebir*, Ankara 2011. Bunların eserlerindeki bilgiler ve Timur-Bayezid çatışmasının ana çerçevesi hakkında ayrıca bk. Y. Yücel, *Timur'un Dış Politikasında Türkiye ve Yakın-Doğu, 1393-1402*, Ankara 1980. Timurlu tarihçiler için: F. Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", trc. A. Ateş, *Bellekten*, XXIX/113, 1965, s. 49-69; ayrıca İ. Aka, *Tâcü's-Selmânî, Tarihname*, Ankara 1988, giriş kısmı.

alan tarihçilerce oluşturulan olumsuz imajı, yaşanan travmanın etkisi altında kalmış gözükmektedir. Sadece Osmanlı tarihçileri değil Osmanlı dışı kaynaklar da Yıldırım Bayezid için farklı bir şahsi portre çizmişlerdir. Onun ihtirasının kurbanı bir hükümdar olmaktan çok, ileride II. Mehmed tarafından da benimsenecek olan bir iktidar düşüncesiyle hareket ettiği, bu yüzden hayli tepki topladığı anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yıldırım Bayezid, Ankara Savaşı, Timur, Osmanlı Kronikleri, Yıldırım Bayezid imajı.

### Kaynakça

- Ahmedî, *İskendernâme*, haz. İsmail Ünver Ankara 1983.
- Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* (F. Giese neşri), haz. N. Azamat, İstanbul 1992.
- Âşıkpaşazâde, *Tarih*, nşr. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri I* içinde, İstanbul 1949.
- Atiya, Aziz Suryal, *Niğbolu Haçlı Seferi*, trc. E. Uras, Ankara 1956.
- Aziz Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, nşr. M. Öztürk, Ankara 1990.
- Caferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Tarih-i Kebir*, trc. İsmail Aka, Ankara 2011.
- Çetin, H., *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul 2012.
- Daş, Mustafa, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/2 (2005), s. 43-58.
- Daş, Mustafa, "Saint Denis Ruhbanının Kroniği Adlı Fransız Kaynağına Göre Niğbolu Savaşı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/1 (2012), s. 69-77.
- Doukas, M., *Tarih: Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, trc. Bilge Umar, İstanbul 2008.
- Emecen, Feridun Mustafa, *Fetih ve Kıyamet: İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012.
- Emecen, Feridun Mustafa, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2012 (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş yeni baskı).
- Enverî, *Düştürnâme-i Enveri*, Osmanlı Tarihi kısmı, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2003.
- Fleischer, Cornell, *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, İstanbul 1996.
- Fodor, Pal, "Ahmedi's Dâsitan as a Sources of Early Ottoman History", *Orientalia Hungaricae*, XXXVIII (1984), s. 41-54.
- Hafiz Ebru, *Zeyl-i Zafername*, nşr. B. Kerimi, Tahran hş. 1328.
- Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Tarihi*, C. V. İstanbul ts.
- İbn Arabşah, *Acâibül-makdûr*, trc. A. Batur, İstanbul 2012.
- İbn Cezerî, *Câmi'ül-Esânid*, Süleymaniye Ktp., Darülmecnevi kısmı, nr. 11.
- İbn Tagriberdi, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, trc. Ahsen Batur, İstanbul 2013.

- İnalçık, Halil, "Mehmed II", *İA*, VII, s. 506-535.
- İnalçık, Halil, "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis- P.M. Holt, Oxford 1962, s. 152-167.
- İnalçık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2010.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, trc. Nilüfer Epceli, ed. Kemal Beydilli, C. I, İstanbul 2005.
- Kadıoğlu Abdülvasi, *Halilnâme*, nşr. A. Gültaş, Ankara 1996.
- Kanat, Cüneyt, "Memlük Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/1 (2006), s. 123-134.
- Kastritsis, Dimitris, *Bayezid'in Oğulları*, trc. Ayda Arel, İstanbul 2010.
- Kayapınar, Levent, *II. Manuel Palaeologos'un Mektuplarının Tarihi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi (1389-1402)*, Ankara Üniversitesi, basılmamış Yüksek lisans tezi, Ankara 1993.
- Khalkokondylis, L., *Türklerin Genel Tarihi*, trc. T. Tunçdoğan- M. Daş, TTK basılmak üzere, Fatih kısmı-İkinci kitap kısmı.
- Kosteneçki, Konstantin, *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, trc. H. Mevsim, İstanbul 2008.
- Le Livre des fais du bon mesire Jehan le Maingre, dit Bouciquaunt, Mareschal de France et Gouverneur de Jennes*, ed. D. Lalande, Cenevre 1985, s. 88-93.
- Lowry, Heat, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, trc. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul 2009.
- Mayer, Hans Georg, "Timur, Bayezid, die Dame und der Köfig im Bild", *Deutsch-türkische Begegnungen/Alman Türk Tesadüfleri. Festschrift für Kemal Beydilli*, eds. H.Reind-Kiel, S. Kenan, Berlin 2013, s. 33-61.
- Mollaoğlu, Ferhan Kırıldökme, "Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı", *OTAM*, XXIV (2008), s. 129-146.
- Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, nşr. Necdet Öztürk, İstanbul 2008.
- Nicol, Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları, 1261-1453*, trc. Bilge Umar, İstanbul 1999.
- Nizamüddin Şâmi, *Zafernâme*, trc. Necati Lügal, Ankara 1949.
- Oruç Beg Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.
- Osmanlı Sultanları Tarihi*, trc. İbrahim Hakkı Konyalı, *Osmanlı Tarihleri I* içinde.
- Reinert, Stephen, "A Byzantine Source on the Battles of Bileca (?) and Kosovo Polje: Kydones' Letters 396 and 398 Reconsidered", *Studies in Honour of V. Menage*, (eds. C. Heywood and C. Imber), İstanbul 1994, s. 249-272.
- Schiltberger, Johannes, *Türkler ve Tatarlar Arasında 1394-1427*, trc. Turgut Akpınar, İstanbul 1995.

- Silay, Kemal, "Ahmedi's History of the Ottoman Dynasty", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XVI (1992), s. 129-200.
- Şerefeddin Ali Yezdi, *Zafername*, nşr. M. Abbas, I-II, Tahran hş. 1336. (*Emir Timur, Zafername*, Türkçe trc. A. Batur, İstanbul 2013).
- Şükrüllah, *Behçetü't-Tevârih*, haz. Hasan Almaz, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara 2004.
- Şükrüllah, *Behçetü't-Tevârih*, trc. Atsız, *Osmanlı Tarihleri* I içinde.
- Tâcü's-Selmânî, Tarihname*, trc. İsmail Aka, Ankara 1988.
- Tauer, Felix, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", trc. Ahmet Ateş, *Belleten*, XXIX/113, 1965, s. 49-69.
- Tekindağ, Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı*, İstanbul 1961.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1947.
- Weithmann, Michael, "Ein Baier unter Türcken und tataren. Hans Schiltbergers unfreiwillige Reise in den Orient", *Deutsch-türkische Begegnungen. Festschrift für Kemal Beydilli*, s. 63-87.
- Witteck, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına", *Belleten*, VII/27 (1943), s. 557-589.
- Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. A. Bakır, İstanbul 2009.
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Bayezid I", *İA*, C. II, s. 369-392.
- Yorgios Sfrançis'in Anıları, Chronicon Minus*, trc. Levent Kayapınar, İstanbul 2009.
- Yücel, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, 1344-1398*, Ankara 1970.
- Yücel, Yaşar, *Timur'un Dış Politikasında Türkiye ve Yakın-Doğu, 1393-1402*, Ankara 1980.
- Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, İstanbul 1996.
- Yüksel, Musa Şamil, "Dönemin Arap Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/1 (2010), s. 351-369.
- Zinkeisen, J. W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, trc. Nilüfer Epçeli, ed. Kemal Beydilli, C. I, İstanbul 2011.